

УДК 347.66

М. Ф. СОЛОНЬКО,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ, НА ПІДСТАВІ ЯКИХ ВИНИКАЮТЬ СПАДКОВІ ВІДНОСИНИ

Запропоновано авторське поняття спадкування та визначено його основні специфічні ознаки. Проаналізовано значення терміна «спадкове право». Узагальнено основні положення спадкового права: відкриття спадщини; час відкриття спадщини; місце відкриття спадщини.

Спадкування традиційно вважається одним із найдавніших та стабільних інститутів в праві будь-якої держави. Навіть за радянських часів більшість основних засад спадкування були ще закладені римським приватним правом [1, с. 226–228]. Однак розвиток суспільних відносин поступово змінює економічні відносини, що, у свою чергу, впливає на речові та спадкова правовідносини та цивільне законодавство. Різноманітність та кількість майнових правовідносин між членами суспільства зумовлює потребу в розвитку та вдосконаленні норм, що регулюють перехід прав від однієї особи до іншої, як в якості загальних правил, так і норм спадкового права, як спеціальних правил. Тому **мета** статті – визначити основні неузгодженості у позиціях науковців та недоліків у поточному законодавстві порівняно із судовою практикою. Новизна статті полягає в подальшому розвитку та аналізі основні положення спадкового права крізь призму останніх рішень Пленуму Верховного Суду України.

Актуальність статті обумовлюється специфікою норм спадкового права. По-перше, майнові права від однієї особи до іншої переходять здебільшого завдяки їх спільному волевиявленню [2, с. 20–22], тобто виявляється принцип диспозитивності в приватному праві, але при спадкуванні домінує волевиявлення особи, яка набуває прав померлого. Односторонні дії, що породжують цивільно-правові наслідки, традиційно є імперативно врегульованими [3, с. 308–309]. По-друге, змінилося ставлення законодавця до певних об'єктів цивільних прав, що можуть входити до складу спадщини (статті 1218, 1225–1232 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України). Даним питанням присвячені праці сучасних науковців С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, З. В. Ромовської, Є. О. Рябокона, В. В. Васильченко, Ю. О. Заїки, а також праці провідних учених дорадянського і радянських періодів Б. С. Антимонова, А. А. Бугаєвського, В. І. Серебровського, Ч. Н. Азімова, В. А. Рясенцева тощо.

Стаття 1216 ЦК України містить таке

поняття спадкування: спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Більшість вищезгаданих авторів підтримує думку законодавця і говорять, що **під спадкуванням слід розуміти набуття майнових і деяких особистих немайнових прав і обов'язків (спадкової маси) фізичної особи, яка померла (спадкодавця), спадкоємцями та іншими особами в порядку спадкового правонаступництва**. У даному випадку під майном слід розуміти сукупність прав і обов'язків, активів і пасивів, наявного майна померлого, його права, вимоги до інших осіб, а також його борги, які він не встиг сплатити при житті, вимоги щодо відшкодування шкоди, заподіяної спадкодавцем. Із сказаного можна зробити висновок, що спадкуванням називається перехід переважно майнових (у деяких випадках – немайнових) цивільних прав і обов'язків померлого до інших осіб. Зі смертю суб'єкта припиняються лише правовідносини, що мають суворо особистий характер (наприклад права на пенсію, допомогу чи інші виплати, пільги тощо). Слід зазначити, що С. Я. Фурса і Є. І. Фурса з 1999 р. ввели в доктрину спадкового права термін «спадковий процес», за яким «спадковий процес – це регламентовані законодавством юридично вагомі дії повноважених осіб, які зумовлені переходом прав померлої особи до інших осіб» [4].

Спадкування як правовідносини мають певну специфіку, оскільки, на перший погляд, порушується конструкція загальних цивільних правовідносин – спадкування, по суті, безсуб'єктне, оскільки зі смертю припиняється правоздатність спадкодавця, тому його права та обов'язки переходять до спадкоємців у порядку спадкового правонаступництва, що характеризується низкою особливостей:

- наявністю фактичного складу, прямо передбаченого законом (наприклад складання заповіту, смерть спадкодавця, прийняття спадщини за заповітом);
- сукупністю прав і обов'язків, які переходять

до спадкоємців як єдине ціле;

– спадкування має універсальний характер – усі права й обов'язки переходять одночасно й на підставі акта прийняття спадщини.

Термін «**спадкове право**» використовують у двох значеннях – суб'єктивному й об'єктивному. В об'єктивному значенні під спадковим правом розуміють сукупність правових норм, які регулюють порядок переходу прав і обов'язків померлого до інших осіб. У суб'єктивному значенні під спадковим правом розуміють права особи бути покликаним до спадкування як спадкоємець, обсяг його прав та обов'язків після прийняття спадщини [2, с. 583].

Юридичний склад спадкових правовідносин містить такі юридичні факти: відкриття спадщини, час відкриття спадщини, місце відкриття спадщини, спадкова маса та інші.

Відкриття спадщини. Спадщина відкривається внаслідок смерті особи або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 1220 ЦК України). Значення відкриття спадщини полягає в тому, що саме з відкриттям спадщини виникають спадкові правовідносини. Не слід плутати відкриття спадщини (як події) і відкриття спадкової справи (як дії), оскільки ці юридичні фати породжують різні наслідки. При відкритті спадщини виникають матеріальні права на її прийняття або відмову на її прийняття, у спадкоємців. Нотаріальний процес як наслідок передбачає фіксування та констатацію наявності прав у спадкоємців та інших осіб.

Часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою. Під днем смерті слід розуміти конкретну календарну дату (добу). Не слід плутати смерть особи та реєстрацію смерті фізичної особи. Юридично особа вважається померлою з моменту, коли зроблено відповідний запис про смерть особи органами РАГСу. Тому довідка про смерть (відповідної форми) або судові рішення про оголошення особи померлою (яке набрало законної сили) – це лише підстава для відповідної реєстрації смерті фізичної особи із зазначенням дати її смерті. Якщо дата фактичної смерті невідома, наприклад при оголошенні особи померлою, то у свідоцтві про смерть обов'язково повинен бути вказаний місяць або рік смерті (набрання судовим рішенням законної сили). У цьому випадку часом відкриття спадщини слід вважати останній день вказаного місяця або року.

Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них (ч. 3 ст. 1220 ЦК України). Ці поодинокі випадки, як правило, становлять собою смерть у результаті надзвичайних умов

(ДТП, катастрофа, руйнування будинку). Зрозуміло, що зазначені особи не можуть набувати спадщину одна після одної, навіть якщо в певну добу гине одна особа, а через декілька годин – інша, але цієї самої доби. Виняток із цього правила полягає в тому, що коли кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. Але зрозуміло, що таке твердження буде правильним лише при оголошенні особи померлою. У цьому разі спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб незалежно від доби, в яку вони померли. Найімовірніше зазначені обставини – стихійне лихо, аварія, катастрофа тощо – мають бути тривалими (більше однієї доби або охоплювати кілька годин на межі діб) та безперервними.

ПВС України ввів нове правило, згідно з яким часом відкриття спадщини посмертно реабілітованих осіб є день прийняття рішення районною комісією з питань поновлення прав реабілітованих про повернення майна реабілітованого або відшкодування його вартості спадкоємцям першої черги. Коло спадкоємців першої черги визначається на день винесення цього рішення [5].

Правове значення відкриття часу спадщини полягає в тому, що саме на цей момент у часі: визначається законодавство, яке буде регулювати спадкові правовідносини (відносини спадкування регулюються правилами ЦК України, якщо спадщина відкрилася не раніше 1 січня 2004 р. У разі відкриття спадщини до зазначеної дати застосовуються відповідні правила Цивільного кодексу Української РСР, у тому числі щодо прийняття спадщини, кола спадкоємців за законом. У разі коли спадщина, яка відкрилася до набрання чинності ЦК і строк на її прийняття не закінчився до 1 січня 2004 р., спадкові відносини регулюються ЦК України); встановлюється місце відкриття спадщини; визначається коло спадкоємців; встановлюються обсяг та зміст спадкової маси; починаються строки для прийняття спадщини; припиняються особисті зобов'язання спадкодавця; починаються строки для прийняття спадщини тощо [6, с. 328].

Місце відкриття спадщини. Місце відкриття спадщини – це визначення виключно юридичне, під ним слід розуміти населений пункт (і відповідно нотаріальний округ), у якому, на думку спадкоємців, слід визначати спадкове правонаступництво. Зрозуміло, що місце фактичної смерті і місце відкриття спадщини можуть не збігатися. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця

(ч. 1 ст. 1221 ЦК України). На спадкоємців покладається обов'язок доказування останнього місця мешкання спадкодавця. Такими доказами, як правило, є: реєстрація місця мешкання, довідки житлово-експлуатаційних організацій, довідка про смерть тощо. Це загальне правило має важливе практичне значення, оскільки після смерті особи спадщина повинна відкриватися тільки в одному місці, що відповідно реєструється у спадковому реєстрі, і нотаріус видає витяг про реєстрацію в спадковому реєстрі. Саме за цим місцем приймаються заяви заінтересованих осіб і саме в цьому місці у випадку виникнення спору слід звертатися до суду. На практиці вказане вище загальне правило передбачає декілька винятків:

– для громадян України, які постійно проживали за кордоном, місцем відкриття спадщини буде країна, де вони постійно проживали (крім спадкування нерухомого майна, за наявності якого право на спадщину оформляються відповідно до законодавства тієї держави, на території якої воно знаходиться);

– для неповнолітніх та осіб, які перебувають під опікою, місцем відкриття спадщини визнається місце проживання батьків (усиновителів), опікунів (органу опіки або піклування);

– після смерті військовослужбовців строкової служби, а також осіб, які навчалися в навчальних закладах, що знаходяться поза постійним місцем їх проживання, місцем відкриття спадщини визнається те місце, де

вони постійно проживали до призову на строкову військову службу або до вступу до відповідного навчального закладу.

Якщо місце проживання спадкодавця невідоме, місцем відкриття спадщини є місцезнаходження нерухомого майна або основної його частини, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходження основної частини рухомого майна (ч. 2 ст. 1221 ЦК України). На практиці виникають непоодинокі випадки, коли встановити останнє місце проживання спадкодавця неможливо чи надзвичайно складно, наприклад у разі визнання особи померлою. У такому випадку замість доказів місця мешкання спадкоємці надають докази щодо місця знаходження та вартості майна спадкодавця.

Остаточне, але доволі спірне вирішення цього питання прийняв Верховний Суд України: на думку суддів, якщо спадкодавець мав кілька місць проживання, місцем відкриття спадщини слід вважати останнє місце реєстрації спадкодавця.

Як **висновок** можемо зазначити, на сучасному рівні доктрина цивільного права поповнилась новими положеннями: моментом відкриття спадщини посмертно реабілітованих осіб є день прийняття рішення про повернення майна реабілітованого або відшкодування його вартості спадкоємцям першої черги; місцем відкриття спадщини вважається останнє місце реєстрації спадкодавця.

Список використаної літератури

1. Харитонов Є. О. рецепція римського приватного права (Теоретичні та історичні аспекти) / Є. О. Харитонов. – О. : Юрид. л-ра, 1997. – 288 с.
2. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. Кн. 1 / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін. ; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 720 с.
3. Цивільне право в Україні : курс лекцій : у 6 т. Т. 1 / [Р. Б. Шишка (кер. авт. кол.), О. Л. Зайцев, Є. О. Мічурін та ін. ; за ред. Р. Б. Шишки та В. А. Кройтора]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 417 с.
4. Фурса С. Я. Спадкове право. Теорія та практика : навч. посіб. / Фурса С. Я., Фурса Є. І. – К. : Атіка, 2002. – 496 с.
5. Про судову практику у справах про спадкування [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 трав. 2008 р. № 7. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0007700-08>.
6. Цивільне право України. Альбом схем : навч. посіб. / [за заг. ред. Є. О. Мічуріна]. – Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Х. : Юрсвіт, 2008. – 352 с.

Надійшла до редколегії 15.10.2010

СОЛОНЬКО М. Ф. ЮРИДИЧЕСКИЕ ФАКТЫ, НА ОСНОВАНИИ КОТОРЫХ ВОЗНИКАЮТ НАСЛЕДСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Предложено авторское понятие наследования и определены его основные специфические признаки. Проанализировано значения термина «наследственное право». Обобщены основные положения наследственного права: открытие наследства; время открытия наследства; место открытия наследства.

SOLONKO M. LEGAL FACTS THAT CAUSED HEREDITARY RELATIONS

The author's notion of the inheritance is offered and its main specific signs are determined. The sense of the notion «hereditary right» is analyzed. Main principles of the hereditary right such as opening of inheritance, time of the opening of inheritance, place of the opening of inheritance, is generalized.